

Т. М. ВИСОЦЬКА

Тетяна Михайлівна Висоцька, аспірант Київського університету права НАН України

СУТНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Беручи участь у зовнішньоекономічних зв'язках, суб'єкти господарювання націлені на безперешкодне одержання бажаних результатів. Проте в процесі здійснення господарської діяльності вони нерідко зустрічаються з перешкодами у реалізації своїх прав та інтересів. Оскільки суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності здійснюють її як на території України, так і за її межами, Україна зобов'язана здійснювати захист прав та законних інтересів цих суб'єктів і за її межами згідно з нормами міжнародного права. Такий захист здійснюється за зверненням цих суб'єктів через дипломатичні, консульські та інші установи, які представляють інтереси України. Для усунення перешкод у реалізації прав суб'єктів господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, законодавством передбачені спеціальні інструменти – засоби захисту.

Визначення поняття «засіб захисту» відсутнє у законодавстві. У загальнотеоретичній та галузевій літературі немає однозначності не тільки щодо змісту цього поняття, а й термінології. Разом із тим господарсько-правові засоби захисту наділені своєю специфікою, що безумовно відображається у змісті аналізованого поняття. Наведені чинники зумовлюють не лише теоретичні суперечки, а також труднощі у практичній реалізації цього елементу механізму захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Зважаючи на це, метою даної статті є з'ясування сутності господарсько-правових засобів захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Проблема засобів захисту досліджувалась і раніше у господарсько-правових та цивілістичних дослідженнях М. А. Рожкової, В. Ю. Савватєєва, Ю. Д. Притики, І. О. Дзери, Г. П. Тимченка, В. В. Вітрянського, О. О. Юрченка, Н. О. Санахметової, М. В. Амелчєнка та інших науковців. Але, на жаль, сутність господарсько-правових засобів захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності залишилась поза увагою науковців.

Базисом при дослідженні специфіки господарсько-правових засобів захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності виступає загальнотеоретичне розуміння засобів захисту.

У ст. 20 Господарського кодексу України¹ одночасно застосовуються терміни «шляхи захисту» і «способи захисту», у ст. 16 Цивільного кодексу України² вживається термін «способи захисту», у ст. 6 Цивільного кодексу Української РСР³ також застосовувалось два терміни: «шляхи захисту» та «засоби захисту». Це є підтвердженням змістовної подібності та єдиної функціональної спрямованості цих понять⁴. У ч. 5 ст. 55 Конституції України⁵ передбачено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. У зв'язку з таким термінологічним розмаїттям у законодавстві щодо позначення одного і того ж самого правового явища необхідно першочергово зупинитися на співвідношенні вищенаведених термінів.

У загальній лексиці засіб – це якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб⁶. Спосіб же – певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дії⁷. Як бачимо, як і засіб, так і спосіб слугують шляхом досягнення чогось.

У юридичній літературі відображено дві різко протилежні позиції щодо співвідношення аналізованих понять.

Представники першого підходу ці терміни розмежовують на тій підставі, що вони позначають різні дії, спрямовані на захист прав. Так, М. А. Рожкова⁸ визначає засоби захисту – як прийоми, що дозволені законом, для правомірного впливу на порушника прав з метою примусити його до певної поведінки. Способи ж захисту права уособлюють в собі ту відповідну ціль, досягнути яку прагне суб'єкт захисту, вважаючи, що таким чином він припинить порушення (оспорення) своїх прав і відновить понесені втрати, що виникли у зв'язку з порушенням його права. У свою чергу засіб правового захисту – знаряддя впливу на порушника, до якого особа, яка здійснює захист звертається для досягнення своєї мети. Ці положення науковець підтверджує наступними прикладами: для відшкодування шкоди (спосіб захисту) суб'єкт подає позов (засіб захисту), для розірвання договору (спосіб захисту) – відповідну вимогу-претензію контрагенту (засіб захисту).

Аналогічної позиції дотримуються В. Ю. Савватєєв та Ю. Д. Притика. На відміну від способів захисту засоби захисту носять не матеріальний, а процесуальний і процедурний характер⁹. Співвідношення засобів і способів захисту прав виявляється в тому, що способи захисту – це ті заходи, за допомогою яких здійснюється примусова реалізація суб'єктивних прав, тоді як засоби захисту являють собою заходи, через які приводяться в дію способи захисту. Ю. Д. Притика засіб захисту визначає як безпосередню і первісну реакцію на порушення або заперечення прав (інтересів)¹⁰. Нею може бути претензія, позов, скарга, заява, клопотання, заперечення.

Поняття «засоби захисту» означає, що може вимагати особа у разі порушення її прав, а поняття «способи захисту» – як (у якому порядку) особа може реалізувати свою вимогу про захист порушеного права¹¹. До цього висновку І. О. Дзера доходить, застосовуючи метод законодавчої аналогії, використавши процесуальне розуміння цих понять. Термін «засоби», як вважає науковець, у процесуальному законодавстві означає, що має встановити суд для обґрунтування чи заперечення вимог сторін, а термін «способи» дає відповідь на питання, яким чином (тобто яким способом) суд може забезпечити зібрання необхідних фактів.

З точки зору другого підходу фактично встановлюється знак рівності між аналізованими поняттями. Так, В. Вітрянський способи захисту визначає як передбачені законодавством засоби, за допомогою яких можуть бути досягнуті припинення, попередження, усунення порушень прав, його відновлення та (або) компенсація втрат, викликаних порушенням права¹². Для підприємців нерідко проблемою є правильний вибір та ефективне використання і застосування передбачених законодавством засобів захисту – тих правових засобів, за допомогою яких можна запобігти, припинити, усунути порушення прав, вони відновлюють, а також компенсують збитки, заподіяні їх порушенням¹³.

Але виходячи з загальнотеоретичного розуміння правових засобів захисту можна побачити, що ним охоплюються не лише способи захисту, а й інші правові явища. Засоби захисту прав слід розглядати у декількох значеннях. Поняття «засоби захисту» є більш ємним, ніж поняття «способи захисту», оскільки в якості таких засобів виступають норми і принципи права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, заборони, заходи заохочення, заходи відповідальності і т. ін¹⁴. Погоджуємось з О. О. Юрченко щодо доцільності використання поняття «засоби захисту права» у вузькому та широкому значенні. У вузькому засоби захисту тотожні способам захисту, а в широкому засоби захисту охоплюють також інші правові явища. До способів захисту інтересів суб'єктів господарювання можна віднести основні правові засоби, що використовуються для захисту інтересів, досягнення яких відображено в законодавчо закріплених правах¹⁵.

Підтвердження вищенаведеної позиції можна зустріти при аналізі міжнародно-правових актів. У Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р.¹⁶ регламентовано засоби правового захисту у разі порушення договору продавцем та покупцем. Якщо продавець не виконує будь-яке зі своїх зобов'язань за договором або за Конвенцією, покупець може вимагати відшкодування збитків, якщо товар не відповідає договору, й незалежно від того, чи була вартість вже оплачена, покупець може знизити ціну в тій пропорції, в якій вартість, котру фактично поставлений товар мав на момент поставки, співвідноситься з вартістю, яку на той момент мав би товар, відповідний договору та ін. У Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА¹⁷ також вживається термін «засоби правового захисту». У випадку якщо має місце невиконання зобов'язання, потерпіла сторона може шляхом повідомлення другої сторони надати додатковий строк для виконання. Протягом цього додаткового строку потерпіла сторона може припинити виконання своїх зобов'язань і вимагати відшкодування шкоди, але вона не може скористатися іншим засобом правового захисту. Як бачимо, в цих актах засобами правового захисту охоплюються способи захисту.

Способи захисту спрямовані на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами господарювання своїх прав (інтересів), на припинення правопорушення, а також на відновлення положення, що існувало до правопорушення. Так, зобов'язальні правовідносини між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними контрагентами опосередковуються укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Як і в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність»¹⁸, так і в ГК України, встановлено правило про те, що зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнано недійсним у судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або міжнародних договорів України. МКАС при ТПП України, розглядаючи справу за позовом іноземної компанії до українського об'єднання, яке в рамках цієї справи подало зустрічний позов про визнання контракту бербоут-чартера державного майна недійсним, посилаючись на те, що даний контракт укладено з порушенням вимог законодавства України, а саме Закону України «Про оренду державного і комунального майна», визнав цей договір недійсним, оскільки він не містив положень про індексацію орендної плати, порядку використання амортизаційних відрахувань, страхування орендованого майна, при укладенні спірного контракту неправильно визначено розмір орендної плати, витрати на утримання судна значно перевищували ставку бербоут-чартера¹⁹. Реалізація в даному випадку такого засобу (способу) захисту, як визнання недійсними господарських угод, є основною метою захисту права.

Поняття «спосіб захисту» визначається по-різному. В. М. Амельченко розглядає способи захисту господарських прав як передбачені законом господарсько-правові заходи, за допомогою яких правочинними органами відновлюються порушені права та застосовуються до порушника господарсько-правові санкції²⁰. У цьому визначенні не враховується можливість суб'єктів, чії права порушені, самостійно застосовувати заходи протидії. Тоді як ст. 20 ГК України одним із способів захисту передбачає застосування оперативно-господарських санкцій – заходів оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Г. П. Тимченко вважає, що способи захисту можна визначити як засоби здійснення цих прав та інтересів у разі їх порушення або оспорування²¹. Захист направлений на усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних прав, на їх відновлення, тому видається, що спосіб захисту не може бути засобом здійснення порушеного, оспореного чи невизнаного права. Натомість спосіб захисту є засобом здійснення права на захист як самостійного права суб'єкта господарювання. Це право полягає у можливості суб'єкта господарювання, в

тому числі суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, самостійно застосовувати засоби протидії, або ж звертатися до уповноваженого державного органу з вимогою про усунення перешкод у здійсненні суб'єктивного права.

Однією з класифікацій способів захисту прав суб'єктів господарювання є їх поділ на заходи захисту та заходи відповідальності²². На нашу думку, недоцільно поділяти способи захисту на заходи захисту та заходи відповідальності, зокрема, з таких підстав:

заходам відповідальності (наприклад, застосуванню оперативних санкцій) властивий подвійний характер: вони одночасно є заходами захисту і заходами відповідальності;

заходи відповідальності збігаються за своїм змістом з заходами захисту і відрізняються лише суб'єктом, по відношенню до якого вони застосовуються. Відповідальність звернена до порушника прав, а заходи захисту – до управленої сторони²³. Відшкодування збитків спричинить негативні майнові наслідки для особи, що не виконала належним чином взяті на себе зобов'язання (боржника), однак для кредитора вона буде ефективним заходом захисту від дій недобросовісного боржника.

Таким чином, сутність поняття «заходи захисту» є ширшим за своїм змістом, ніж «заходи відповідальності», але чіткого їх розподілу здійснити фактично неможливо. Заходи захисту є синонімом слова «способи»²⁴. Згідно зі ст. 31 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» під недобросовісною конкуренцією при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності розуміється: здійснення демпінгового імпорту, до якого застосовуються антидемпінгові заходи; здійснення субсидованого імпорту, до якого застосовуються компенсаційні заходи; здійснення інших дій, що законами України визнаються недобросовісною конкуренцією. Вказані антидемпінгові, компенсаційні заходи виступають засобом (способом) захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

На основі вищенаведеного можна сформулювати поняття господарсько-правових засобів (способів) захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Ними є визначені законом заходи матеріального характеру, що здійснюються уповноваженими на те органами чи суб'єктами господарювання самостійно, диференціюються залежно від форми захисту, спрямовані на попередження, припинення порушень прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та відновлення становища, що існувало до такого порушення.

Законодавче визначення господарсько-правових засобів (способів) захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності відсутнє, проте здійснюючи господарську діяльність суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності повинні знати, що ж таке господарсько-правові засоби захисту, в чому саме полягає їх специфіка. Зважаючи на це, вищенаведене нами визначення господарсько-правових засобів захисту сприятиме ефективності їх використання та полегшенню формулювання матеріально-правових вимог у випадку порушення прав чи законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року // www.zakon.rada.gov.ua

² Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // www.zakon.rada.gov.ua

³ Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року // www.zakon.rada.gov.ua

⁴ *Ромащенко І.* Засоби та способи захисту цивільних прав: співвідношення понять // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 6. – С. 21.

⁵ Конституція України від 28 червня 1996 року // www.zakon.rada.gov.ua

⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. редактор В. Т. Бусел. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2001. – С. 326.

⁷ Там само. – С. 1179.

⁸ *Рожкова М. А.* Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – С. 85.

⁹ *Саватеев В. Ю.* Гражданско-правовая защита прав участников предпринимательских отношений: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2007. – С. 92.

¹⁰ *Притика Ю. Д.* Проблема захисту цивільних прав та інтересів у третейському суді. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2006. – С. 22–23.

¹¹ *Дзера І. О.* Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 32.

¹² *Брагинский М. И., Витрянский В. В.* Договорное право. Книга первая: Общие положения. – М., 2005. – С. 776

¹³ *Саніахметова Н. О.* Правовий захист підприємництва в Україні. – К., 1999. – С. 1.

¹⁴ *Юрченко О. О.* Право на защиту и способы защиты охраняемого законом интереса в гражданском праве: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Тверь, 2004. – С. 64.

¹⁵ *Кузьмина С. А.* Механизм защиты интересов субъектов хозяйствования от недобросовестной конкуренции / Донецк: ІЗПІ НАН України, 1999. – С. 26–27.

¹⁶ Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року // www.zakon.rada.gov.ua

¹⁷ Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT) від 1 січня 1994 року // www.zakon.rada.gov.ua

¹⁸ Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року // www.zakon.rada.gov.ua

¹⁹ Практика МКАС при ТПП України. Внешнеэкономические споры / Под общ. ред. И. Г. Побирченко. – К.: Практис, 2006. – С. 278–283.

²⁰ *Амельченко М. В.* Защита прав субъектов хозяйствования в судебном процессе и в исполнительном производстве: Монография. – Донецк: Дельта, 2003. – С. 47.

²¹ *Тимченко Г. П.* Способы та процессуальные формы захисту цивільних прав: Дис. канд. юрид. наук. – Х., 2002. – С. 37.

²² Шевченко Н. Способы защиты прав субъектов хозяйствования / Предприятие, хозяйство и право. – 2005. – № 8. – С. 53.

²³ Басин Ю. Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав // Проблемы применения Основ гражданского законодательства и Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. – Саратов, 1971. – С. 34.

²⁴ Вершинин А. В. Выбор способа защиты гражданских прав. – СПб., 2000. – С. 32.

Резюме

У статті з'ясовується сутність господарсько-правових засобів захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та дається їх визначення. Також порушується дискусійне питання про співвідношення засобів захисту та способів захисту.

Ключові слова: господарсько-правові засоби захисту, правові засоби, юридичні засоби захисту, заходи захисту, способи захисту.

Резюме

В статье выясняется сущность хозяйственно-правовых средств защиты субъектов внешнеэкономической деятельности и даётся их определение. Также поднимается дискуссионный вопрос о соотношении средств защиты и способов защиты.

Ключевые слова: хозяйственно-правовые средства защиты, правовые средства, юридические средства защиты, меры защиты, способы защиты.

Summary

This article finds out essence of economic remedies and define them. It also contains debatable question about relationship between the remedies and methods of protection.

Key words: economic remedies, lawful means, legal remedies, remedies, methods of protection.

Отримано 20.06.2012

О. С. ВОЛОХОВ

Олексій Сергійович Волохов, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТИВ У СФЕРІ ПРАЦІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Створення міжнародних трудових стандартів можна по праву назвати найважливішим досягненням міждержавної співпраці. Адже ці стандарти сформувалися шляхом ретельного відбору найбільш цінних і універсально значущих норм та положень національних систем трудового права, стали результатом зіткнення різних думок та підходів, ідеологічних концепцій та компромісних юридичних формул¹. Основну роль у їх становленні відіграла багатовекторна діяльність міжнародних організацій, акти яких знайшли своє відображення у більшості правових систем країн світу.

Водночас міжнародний рух капіталів у пошуку кращого інвестиційного клімату породжує ряд негативних явищ, що певним чином відображаються на дотриманні державами міжнародних стандартів праці. Одним із таких явищ виступає феномен так званої «гонки на дно» (англ. – a race to the bottom), котрий полягає у конкурентній боротьбі держав за свою інвестиційну привабливість, особливо шляхом зменшення соціальних та трудових стандартів у законодавстві². Не зважаючи на те, що така державна політика дійсно сприяє притоку інвестицій, вона однак реалізується завдяки погіршенню умов праці, стимулює до аналогічних дій інші держави з високими трудовими стандартами. Як наслідок, все більше держав діють виключно в інтересах інвесторів, порушуючи міжнародні стандарти праці, зневажаючи права та інтереси працівників.

Саме цим зумовлена актуальність дослідження сучасних механізмів контролю за реалізацією і дотриманням положень міжнародно-правових актів у сфері праці, пошуку нових методів такого контролю та можливостей застосування ефективних санкцій проти держави-порушника. Адже, як слушно зазначив В. Г. Стаценко, відповідні механізми контролю не лише забезпечують дотримання державами взятих на себе міжнародних зобов'язань, але й створюють додаткові перешкоди для відхилення від уже закріплених у законодавстві правових норм³. У цьому зв'язку метою статті є розгляд основних механізмів контролю за дотриманням актів міжнародного регулювання праці, з'ясування недоліків у роботі відповідних структур та визначення перспективних напрямів їх розвитку для ефективності наддержавного контролю у цій сфері.

Серед правознавців вивченням проблем контролю за дотриманням державами міжнародно-правових актів та механізмів нагляду за реалізацією їх положень у внутрішньодержавному законодавстві займалися такі провідні вітчизняні та іноземні вчені: Фр. Аюзава, Дж. Бадд, Д. К. Бекашев, Дж. Белейз, Н. Вальтікос,